

TÜRKİYE'NİN DIŞ GÖÇ AKIMI VE SOSYAL HAREKETLİLİK

Prof. Dr. Nermin ABADAN-UNAT

GİRİŞ :

Endüstri sonrası toplumu ya da BRZEZİNSKİ'nin terminolojisi ile «teknotronik» toplumunun özellikle ulaştırma, haberleşme, piyasa mekanizmaları ve maharetleri bulma alanlarında kaydetmiş olduğu inanılmaz süratli teknolojik gelişmeleri, hem ileri derecede endüstrileşmiş, hem de az gelişmiş ülkelerde köklü değişmelere yol açmış bulunmaktadır. Bu anlamlı değişimleri ortaya koymağa yarayan ölçekler arasında şüphesiz ki **yoğunlaştırılan hareketlilik** kuşkusuz önemli bir rol oynamaktadır. Artan fizikî ve sosyal hareketlilik hem ülkelerin içinde hem de ulusal sınırların ötesine uzanan göç hareketlerinin hacmini olağanüstü şekilde arttırmış bulunmaktadır. Bireylerin oturma, çalışma yerlerini hattâ mesleklerini değiştirme konusunda gösterdikleri aşırı isteklilik Wilfred Ower gibi bir kısım sosyal bilimcileri hareketli olan ve olmayan uluslar arasındaki farklılığı az gelişmişliği belirten bir nitelik olduğu görüşüne kadar götürmektedir.¹ Bu tasnif hem durmadan yeni işler arayan birey tipini, yetiştiren ileri derece endüstrileşmiş toplumların değişen faal nüfusunu ve ona bağlı olarak süregelmekte olan beyin göçü akımını, hemde açık ya da gizli işsizlik sebebiyle gün geçtikçe artan ölçüde dışarıya doğru göç etmeğe hazırlanan endüstrileşmeye yeni başlayan toplumları kapsamaktadır. Hayli yankı uyandırmış olan «Gelecek ürkütüyor» (Future Shock) yaptını yazan ALVIN TOFFLER, daha yaygın bir hareketlilik yönüne doğru gelişen bu eğilimi nedeniyle yarının insanını, onun terimi ile «modular insanı», tüm meslekî ve özel değer yargılarını ve özlemlerini geçici taahhüt ve ilişkilere göre âyarlayan kişi olarak tanımlamaktadır.² W. Adams gibi başka sosyal bilimciler daha çok az gelişmiş

(1) OWEN Wilfred, «Immobility: Barrier to Development» in R. C. Morton, Ed. **Brookings Papers on Public Policy**, Washington 1965, p. 30.

(2) TOFFLER, Alvin, **Future Shock**, Random House, 1970.

ülkeleri yeni yetiştirdikleri teknik ve meslekî personelden yoksun kılacak, teknolojik uçurumu genişletecek, beyin göçü ile ilişkin yeni bir «Ortak Pazar»ın ortaya çıkmasından ötürü endişe duymaktadırlar.³ Burada da, hareketlilik, daha yüksek ücretler alabilmek, daha tatmin edici araştırma koşullarına kavuşmak, bilimsel bulguların değiş tokuşunu sağlamak ve daha elverişli kurumsal kolaylıklar elde etmek için tek çıkar yol görünmektedir.

Bu toplumsal değişmelere paralel olarak ikinci dünya savaşının bitiminden sonra, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana Avrupa'nın endüstrileşmiş ülkeleri, özellikle Güney Avrupa ve Akdenizin az gelişmiş bölgelerinden akın eden çok büyük çaplı bir iş gücü akımına sahne olmuşlardır.

Aslında yığın halindeki göç hareketleri Almanya'nın ekonomik yapısı açısından bilinmeyen bir deney değildir. Aksine, bu durum daha önceleri 1900, 1905 ve 1910 da olup biten yoğun bir seri göç hareketinin tekrarıdır. 1900 de resmî istatistikler 778.737 yabancı, yani 1.4 % yerli halktan oluşmayan bir nüfus kesimine işaret etmişlerdi. Bu sayı 1905 de 1.7 % (1.028.500) ve 1910 da 1.9 % (1.259.880) 'e yükseldi. Polonya, Avusturya, Macar ve Hollanda kökenli göçmen grupları maden ocaklarında (% 10.7), inşaat kesiminde (% 7.9) ve mensucat endüstrisindeki (%5.4) boşlukları gidermeğe yarıyordu.⁴ Günümüzde yabancı işgücü dağılımı, bu dağılımla kıyasla çok büyük bir benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla elli yıl önceki doğu-batı rakkas hareketinden sonra, şimdi sıranın yeni bir kuzey-güney mihverine gelmiş olduğu yargısına ulaşmakta isabet vardır.⁵ Kuşkusuz bu iki büyük göç dalgası arasındaki en

(3) ADAMS, W., *The Brain Drain*, Macmillan Co. 1968, p. 3; AWASTHI, S. P., «Brain Drain from Developing Countries; An Exercise in Problem Formation», *Manpower Journal*, April-June 1966, 2: 1, 80-98.

(4) Auslaendischer Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht* 1964, s. 3.

(5) M. NIKOLINAKOS, Avrupa'daki kapitalizmin gelişmesi karşısında bir «Güney Avrupa» kavramı ortaya atmış bulunmaktadır. Buna göre «Güney Avrupa» kavramı üç yeni grup ülkeyi kapsamaktadır: 1) Portekiz, İspanya, Güney İtalya ve Yunanistan gibi doğrudan doğruya güney Avrupa ülkeleri; ikinci gruba Türkiye ve Yugoslavya dahil olmaktadır, üçüncüsü ise vaktinde çeşitli Avrupa ulusları tarafından sömürge olarak yönetilmiş olan ülkeleri kapsamaktadır: Fransa'nın egemenliği altında bulunmuş olan Cezayir, Fas, Tunus, Suriye ve Lübnan; Büyük Britanya'nın nüfuz bölgesinde sayılan Kıbrıs, İsrail, Irak, Ürdün, Mısır; nihayet İtalya'nın eski sömürgezi Libya. Mario Nikolinakos, *The Concept of «European South» and the North-South Problem in Europe*, Amsterdam üniversitesinde 26/5/1972 tarihinde verilen konferansın genişletilmiş metninden, teksir, s. 3.

önemli fark yabancı bir ülkeye yığınlar haline akın eden insanlara uygulanan işlemlerde saklıdır. Bu yüzyılın başında göçmenlerden sadece birer kimlik kartı istenirken ve göç hareketi her defasında bireysel bir karara dayanırken, yirminci yüzyılın ikinci yarısındaki göç hareketleri devletler arasında imzalanan anlaşmalara konu olmağa başlamışlardır. Bugün yeni gelişen göç hareketlerinin hepsi titizlikle hazırlanan ikili ya da çok taraflı uluslararası anlaşmalar çerçevesinde cereyan etmektedir. Bireysel kararlar yerine «işgücü ihracatı» ya da «ithalatı» öngören hükümet plânları ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bu yeni tip uluslararası işgücü istihdamı tarzı her çeşit işçiyi kapsamaktadır : sınır boyunda yaşayan ve gündüz bir ülkede çalışıp, akşamları doğup büyüdüğü ülkeye dönen sınır işçisi, mevsim işçisi, stajyer, bir yıldan fazla bir süre için dışa göç eden konuk işçi ve göçmenler. Büyük sayıdaki insan barındırılan bu yığınların —tâbiyetlerinde herhangi bir değişiklik yapmaksızın— belli bir plâna göre işyeri değiştirmeleri ve Ortak Pazar gibi yeni ekonomik birimlerin çerçevesine sokulması, günümüzde en fazla tartışmaya yolaçan toplumsal bir olgu haline gelmiştir. Fizikî hareketlilik alanında da yeni boyutlar anlamına gelen bu olay birçok ulusal ve uluslararası kurumlarda çalışan sosyal bilimci, yönetici ve politikacıların dikkatini çekmektedir. Bu eğilim aynı zamanda Erol Tümertekin'in çok haklı olarak belirttiği üzere «itici-çekici» güçlerinin etkisini kanıtlamaktadır. Buna göre itici güçler çok sınırlı istihdam imkânları olup, nüfusu fazla yoğun olan kırsal bölgelerden gelmektedir. Çekici güçler ise kentlerin ekonomik ve kültürel cazibesinden çok ileri derece endüstrileşmiş ekonomilerin sağladığı üstünlükler, tam istihdam yaratma konusundaki yetenekleri ve yüksek ücret sistemleridir.

Sorunu dikkatle incelemeğe başladığımız zaman ilk göze çarpan özellik işgücü ihraç eden ülkelerin sorumlu yöneticilerinin herşeyden önce daha fazla sayıda açık iş yeri, elverişli istihdam koşulları, daha geniş sosyal yardım olanakları ve daha yüksek sayıda döviz transferi⁶ üzerinde durdukları, buna karşılık yabancı işgücü kabul

(6) Bu makalede kullanılan teknik terim açıklanmağa muhtaçtır. Günümüzde sosyal bilim literatürü ve resmî hükümet ya da uluslararası kuruluşlar yayınlarından aynı anlama gelmekle beraber —güdülen siyasete göre değişen— farklı terimler kullanılmaktadır. OECD, «göçmen işçi» (migrant worker) yada «polyannual worker» (birkaç yıl için yurt dışına göçen işçi) terimini kullanmaktadır. Almanya'nın resmî kuruluşları, tarafsız yönü sebebiyle, «yabancı işalan» (Ausländischer Arbeitnehmer) terimini kullanmakta, buna karşılık Alman basınında daha çok «konuk işçi» (Gastarbeiter) terimi geçmektedir.

eden ülkelerin başlıca uğraşı sorunları mutlak bir bütünleşmeye gitmek için en yüksek produktiviteyi sağlamak, ırk ve etnik farklara dayalı anlaşmazlıklara sapsaksızın endüstri ve hizmet sektörünün ilâve işgücüne ilişkin taleplerini karşılamak ve konut, eğitim ile sağlık hizmetleri alanında tatmin edici bir kamu siyaseti gütmek. Ancak bu yarı-daimî, kesilmeyen büyük yığınları içine alan göç hareketinin ayrıca gönderen ve kabul eden ülkelerin sosyal yapısı üzerinde uzun vadeli etkileri vardır. Bu sorunlar ise daha çok bilim çevrelerini ilgilendirmektedir.

Sosyal bilimciler ancak yeni yeni bu kapsamlı göç dalgasının çapını, yukarı ve aşağı doğru yönelen sosyal hareketlilik üzerindeki etkisini, ekonomik nedenlerin belirlediği «endüstri grupları» üzerinde durmağa başlamışlardır. Bu makalenin çerçevesinde 1960 dan bu yana yurtdışına akıp giden Türk dış göçünün özellikleri ve sosyal hareketliliğe ilişkin unsurları ele alınacaktır.

1 — Batı Almanya'ya yönelen Türk dış göç akımının çapı

1961 de aktedilmiş bulunan Türk-Alman işgücü mübadelesi anlaşması Cumhuriyet Türkiyesinin tarihinde yepyeni bir bahsin başlangıcını teşkil etmektedir: yurtdışına akın eden işgücünü hükümet düzeyinde yapılan anlaşma ve sosyal güvenlik mevzuatına bağli kılma. Yılda binde 30 oranında artan bir nüfusun icra etmekte olduğu inkâr götürmez demografik baskı ve bu patlamanın çalışma piyasasına yaptığı yankısı sorumlu mercileri, özellikle Devlet Plânlama Teşkilâtını istihdam edilemeyen işgücünü ihraç etme konusunda plânlara hazırlamağa itmişti⁷ 1961 de yürürlüğe giren yeni Anayasanın her vatandaşa seyahat özgürlüğünü sağlaması, yurt-

Fransa'da resmî ve yarı resmî yayınlarda «yabancı işçi» (travailleurs étrangers) terimi geçmektedir. Sistematiik bir tasnif yapılmak istendiği takdirde, yığın halindeki göç akımına konu olan insan topluluğunu bellibaşlı beş kategoriye ayırmak mümkündür: sınır boyunda yaşayan ve yaşamını sürekli olarak iki ulus arasında sürdüren işçiler, mevsim süresince göç eden işçiler, stajyerler, birkaç yılı yabancı bir ülkede geçirmek üzere göç eden işçiler, mülteciler.

- (7) İki ülke arasındaki işgücü mübadelesi ilk başta sanatkâr stajyerlerin meslekî geliştirilmeleri ile ilgili kurumlar tarafından ele alınmıştı. Nitekim ilk planlı teşebbüs 1956 da Kiel üniversitesine bağli «Institut für Weltwirtschaft» (Dünya ekonomisi enstitüsünden) gelmiş olup, 1957 de Schieswig Holstein eyaletine oniki sanat okulu mezununun davetile sonuçlanmıştı.

Daha fazla bilgi için Bk. Nermin ABADAN, **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, Ankara 1964, DPT yayın, s. 35-38.

dışında çalışan Türk işçileri sayısını o tarihten bu yana sürekli olarak artırmış bulunmaktadır.

TABLO : 1

Yurtdışındaki Türk İşgücünün Dağılımı, 1961 - 1971⁸

	1961/62	1971
Federal Almanya	11.758	424.400
Hollanda	251	19.507
Fransa	63	16.507
Avusturya	1.097	12.972
İsviçre	36	9.037
Belçika	5.605	8.500
Avustralya	—	7.500
Danimarka	—	6.073
İsveç	—	2.784
	42.989	468.096

Bu tablonun açıkça gösterdiği üzere Türk işgücü Batının her önemli, ileri derece endüstrileşmiş iş piyasasına girmiş bulunmaktadır. Şu kadar ki özellikle Batı Almanya'da âdeta bir tekele benzer Türk işçi yığılması ve dolayısıyla Alman endüstrisinin Türk işgücü ile desteklenmesi durumu, özel bir itina gerektirmektedir.

Haziran 1971 de Batı Almanya'da 2.17 milyon yabancı işçi istihdam edilmiş bulunuyordu, böylece Federal Almanya'da çalışan her on kişiden biri yabancı menşeli idi. Çeşitli uluslara mensup işçi kontenjanları arasında Türkler bugün de en hızlı artan kontenjanı teşkil etmektedir.⁹ Bu hızlı artış sıralamayı alt üst edip, en küçük grubu teşkil eden Türkleri on yıl içinde listenin başına çıkarmış oldu.

(8) Auslaendischer Arbeitnehmer, **Erfahrungsbericht 1962; Erfahrungsbericht 1971.**

(9) MANFRASS, Klaus, **Entstehung, Ursachen und Antriebskrafte der Arbeitskrafte wanderung**, Taslak halindeki bir araştırma projesinin bölümlerinden, Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswaertige Politik, Bonn 1972, s. 6-7.

TABLO : 2

Federal Almanya'da 1961 - 1971 Yıllarında Çeşitli Yabancı İşçilerin Dağılımı (kesin sayılarla)

	1961 ¹⁰	1972 ¹¹
İtalyanlar	165.667	401.700
İspanyollar	51.117	178.700
Yunanlılar	36.553	266.300
Yugoslavlular	9.937	454.300
Türkler	7.051	457.300
Portekizliler	—	60.100
Faslılar	—	12.500
Tunuslular	—	10.400
Diğerleri (Avusturyalı, Hollandalı, Fransız)	78.952	374.700
	<u>359.267</u>	<u>2.169.700</u>

Bir yıl önceki sayılarla kıyaslanınca görülüyor ki en yüksek artışı kaydetmiş olan ülke Türkiye olup (38.900), Yugoslavya ise onu hemen izlemektedir (31.600). Diğer gruplarda çok daha ufak artışlar kaydedilmiş bulunmaktadır: İtalyanlar(16.500), İspanyollar (7.700), Yunanlılar (5.500), Portekizliler (4.400), Faslılar (1.000) ve Tunuslular (300).

Son on yıla ilişkin kıyaslamalı sayılar açıkça hâkim olan eğilimi göstermektedir. Hızlı bir endüstrileşme süreci içinde bulunan İtalya, Yunanistan ve İspanya gibi ülkelerden giderek daha az işgücü celbedilmekte, buna karşılık daha az gelişmiş, endüstrileşme sürecine yeni giren Türkiye, Tunus ve Fas gibi ülkelerle Yugoslavya gibi ihtiyaçtan fazla nitelikli işgücüne sahip ülkelerden artan ölçüde işgücü akın etmektedir.¹² Gönderen ülkelerin sırasındaki kesin dönüş aşağıdaki sayılara yansımış bulunmaktadır :

(10) Auslaendischer Arbeitnehmer, **Erfahrungsbericht 1961.**

(11) Bundesministerium für Arbeit, 17/3/1972, II c.

(12) M. Nikolizakos'a göre yabancı işçi akımının incelenmesi halinde dört

	1961	1971
İtalya	1 ci	3 cü
İspanya	2 ci	5 ci
Yunanistan	3 cü	4 cü
Yugoslavya	4 cü	2 ci
Türkiye	5 ci	1 ci

Yugoslavların Federal Almanya'daki yüksek sayısı bu ülkeden tüm Avrupa iş piyasalarına doğru kaydedilen yüksek akım ile açıklanabilir. Ivo BAUCIC'in belirttiği üzere 20.3 milyonluk bir nüfusu ve 860.000 göçmenle Yugoslavya, % 4.2 bir oranla, Portekiz'den sonra (% 5.7) Avrupa'nın en yüksek göç oranına sahiptir.¹³ Bu durumun 1974 den sonra değişeceği anlaşılmaktadır.¹⁴

Ekonomik baskıyı göç etme kararına etki yapan en önemli faktör olarak kabul edersek, ayrıca çocuklara daha iyi öğrenim koşulları sağlama ya da büyük kentlerin çekiciliği gibi ikinci derece faktörleri de hesaba katma zorunluğu belirmektedir. Bütün bu etkenler çalışma yaşına giren nüfusun artması ile birlikte göç istekliliği artacağı doğaldır. Bu eğilim kendini İş ve İşçi Bulma Kurumuna yurtdışına gönderilmek üzere başvuran potansiyel konuk işçilerin olağanüstü yüksek sayısında göstermektedir (1970 : 975.172).

aşamalı dinamik bir süreç ortaya çıkmaktadır. Birinci aşama : Avrupa'nın birinci derece çevre ülkeleri artan iş güçlerini vermektedir : İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan. İkinci aşama : Endüstrileşme ve Batı Avrupa'nın ekonomik sistemi ile bütünleşme nedeni ile birinciler yerlerini ikinci derece çevre ülkelere, yani Yugoslavya ve Türkiye'ye bırakmaktadırlar. Üçüncü aşama : Kuzey Afrika'nın üçüncü derece çevre ülkeleri, yani Magribteki Arap ülkeleri konuk işçi sağlamaktadır. Dördüncü aşama : 1980 den sonra Batı Avrupa'da örneğin 1972 Şubatında Yunanistanda görüldüğü üzere, zenci işçiler de istihdam edilecektir.

Mario NİKOLİNAKOS, *Politische Ökonomie der Gastarbeiterfrage*, Rororo, Hamburg 1973, s. 143.

- (13) BAUCIC, Ivo, *The Effects of Migration from Yugoslavia and the Problem of Returning Migrant Workers*, OECD, MS/M/404/374.
- (14) Yugoslavya devlet başkanı TİTO nitelikli işçilerin gereğinden fazla ülkelerini terkmemeleri için bundan böyle sınırlayıcı tedbirlerin alınacağını bildirdi *Gastarbeiterfrage hat drei Seiten, Süddeutsche Zeitung*, 12.10.1972.

İlgili devlet kurumu 35 yaş olarak sınırlayıcı bir kısıntı koymama halinde, bu sayının çok daha fazla artacağı açıktır.

Ancak mesele bu olağanüstü kabarık konuk işçi sayısı ile bitmemektedir. Diğer bir olgu gitgide iç ve dış politikada belli bir önem taşıyan sorun haline gelmiş bulunmaktadır. İzinsiz, kaçak, gayri meşru göç hareketi. Resmî kuruluşların tahminlerine göre sayısı 60 ilâ 90.000 arasında değişen **sözde turist** Federal Almanya'da kaçak olarak çalışmakta; bunlar yerel kolluk kuvvetleri tarafından yakalandıkları taktirde derhal sınır dışı edilmektedirler. Resmî aracılık yollarından geçmeksizin Federal Almanya'da çalışan bu grup işçilerin hakiki statülerini resmî bekleme listelerine bakmaksızın normalleştirme çabaları, — Hessen ve Nordrhein-Westfalen eyaletleri dışında — eyalet hükûmetleri nezdinde semeresiz kalmıştır.¹⁵

Sürekli uyarma ve ihtarlara rağmen Avrupa iş pazarlarına hâla da ikili bir göç hareketi olmaktadır :

a) Bir yıllık çalışma mukaveleleri ile başlanan ve yol masrafları Alman işvereni tarafından karşılanan resmî kuruluşların aracılık ettikleri sözleşmeli işçiler,

b) Batılı iş yasalarını bilmeyen, elindeki malî imkânlarını yitirmiş, sabrı tükenmiş, sözde turistler. Bunların çoğu açık gözlü işçi simsarları yardımı ile sosyalist ülkelerden geçirilerek Doğu Berlin kanalı ile Batı Almanya'ya ithal edilmektedir. Her türlü hukukî korunmadan yoksun ve her an sınır dışı edilme korkusu içinde yaşayan bu kategori işçi ayrıca en yoğun sömürüye açık olan emekçi gruptur.

Halen Federal Almanya'da çalışan Türk işçi ve aile fertlerinin toplam sayısı 1.030.000 milyon olarak tahmin edilmektedir.¹⁶

1.1 Yurtdışındaki işgücü akımı açısından Türkiye'nin iç göç merkezleri

Federal Almanya'ya yönelen ilk Türk işgücü akımının başlanışta bellibaşlı Türk kentlerinden çıktığı üzerinde durulması gere-

(15) Hessen ve Nordrhein Westfalen eyaletleri kaçak işçilerin statüsünü normalleştirme amacı ile bunlara ana yurdlarına dönmeği, oradaki İş ve İşçi Bulma Kurumuna başvurma suretile eski işyerlerine bu defa resmî ve sözleşmeli olarak yeniden gönderilmesini kararlaştırmışlardı. Bu teklife uyup Kasım 1972 tarihine kadar Türkiye'ye dönüp, yeniden Federal Almanya'ya gönderilen işçilerin sayısı 3.000 i bulmuştur.

(16) F. Almanya'nın daha çok işçi istemesi bekleniyor, **Milliyet**, 16/2/73.

ken bir noktadır. Zira yurtdışına yönelen göç hareketi bir bakıma yurt içi göç hareketinin bir tekrarı sayılır. 1961 tarihli ilk Alman istatistiği şöyle bir dağılım göstermektedir.¹⁷

İstanbul	828	68.6 %
Ankara	139	11.5 %
Zonguldak	170	14.1 %
Türkiye'nin gelir kalan bölgeleri	70	5.8 %
	<hr/>	<hr/>
	1.207	100 %

Bu dağılım Erol Tümertekin'in gözlemlerini doğrulamaktadır. Buna göre Türkiye'nin başlıca göç merkezleri Samsun ile Hatay arasında çekilen bir hattın batısında yatmaktadır.¹⁸

Bu makalenin yazarı tarafından 1963 de Devlet Plânlama Teşkilâtı adına yapmış olduğu araştırması bu eğilimi doğrulamaktadır.¹⁹ Sadece büyük şehirlerde daha önceleri kırsal bölgelerden dışarı göç etmiş olan işçilerin akrabalarının dışarı gitmelerini önlemek ve yurtdışındaki istihdamı imkânlarını yurt sathında eşit bir biçimde dağıtmak amacı ile Türkiye'nin sorumlu makamları 1964 den itibaren açık iş yerleri tekliflerinin çeşitli coğrafi bölgelere dağıtılması hususunda bir ilke kararı almış bulunuyorlar.²⁰ Buna göre kuraklık, sel felâketi, bitki hastalığı gibi doğal felâketlere uğrayan bölgelerde yaşayan adaylara bir öncelik hakkı tanınmağa başlamıştır.

Ayrıca yurtdışına gitmezden önce özel bir projeyi gerçekleştirmek isteğini belirten köy kooperatif kurucularına da benzer bir öncelik hakkı tanınmıştır. Kısaca, 1960-1970 döneminin ilk yarısında göç hareketi daha çok kendiliğinden oluşan, kendiliğinden bir karaktere bürünmüşken, aynı göç hareketi ikinci yarısı içinde dışarı gitmek isteyen işçilerin bölgesel ve meslekî mesuliyetine göre kanalize edilmeğe çalışılmıştır. Bu çabalar çerçevesinde 10.000

(17) Auslaendischer Arbeitnehmer, **Erfahrungsbericht 1961**, s. 17.

(18) TÜMERTEKİN, Erol, **Internal Migration in Turkey**, İstanbul University Institute of Geography, s. 109.

(19) ABADAN, Nermin, **op. cit.**, s. 50, Tablo 24.

(20) Üçüncü Beş Yıllık Plan Çalışmaları, Çalışma Sorunları Özel İhtisas Komisyonu, **Yurt Dışına İşçi Gönderilmesi Sorunları**, Alt Komisyon Raporu, s. 7-10.

kadar Türk işçisi, aileleriyle birlikte Avustralya gibi uzak bir kıtaya bile yollanmışlardır.

Gerçekten de yurtdışına gitmek üzere başvuran isteklilerin hacminin artması ile birlikte uygulanacak olan açık-seçik bir ulusal göç politikasına karşı duyulan ihtiyaç gerçek ve âcil bir zorunluluk haline gelmektedir.

P. GRANDJEAT'nın isabetle belirttiği üzere çok sıkı ve baskıcı zabıta tedbirlerine başvurulmadıkça, konuk işçilerin gidiş ve dönüşleri ancak kısmen düzenlenebilecek ve bu sürece maruz kalan tüm hükümetler bir ölçüde işçilerin bireysel isteklerini hesaba katmak zorundadırlar.²¹ Bununla birlikte hiç değilse kuramsal olarak, amacı orta ve uzun vadeli ekonomik hedefleri olan «aktif bir insan gücü politikası» saptanmalıdır. Türkiye'nin 1960 dan bu yana izlemekte olduğu siyasetin uzun vadeli hedefleri de kapsamakta olduğunu iddia etmek hayli güçtür. Şimdiye dek Türk hükümetlerin üzerinde durdukları başlıca husus yurtdışında çalışmak üzere resmî kuruluşlar elile sağlanan iş imkânlarının yurt çapında daha âdil ve eşitçi bir şekilde dağıtılması olmuştur. Bu yeni siyasetin etki derecesi konuk işçilerin coğrafi kökenleri incelendiğinde daha açık seçik bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

TABLO : 3

Federal Almanya'da Türk İşçilerinin Coğrafi Kökeni, 1967 - 1969²²

Bölgeler	1967	1968	1969	1970	1971
İstanbul ve Trakya	43.6	24.0	20.3	21.4	22.4
Ankara ve Orta Anadolu	16.0	23.0	23.8	22.9	23.2
Kuzey Anadolu	10.0	14.4	16.1	16.7	13.8
Batı Anadolu	11.0	19.7	23.8	26.5	25.0
Doğu Anadolu	10.0	9.9	8.0	4.3	7.8
Güney Anadolu	8.6	9.0	8.0	8.2	7.8

(21) GRANDJEAT, P., *Les Migrations des travailleurs en Europe*, Cahiers de l'Institut Internationale d'Etudes Sociales, No. 1, s. 25.

(22) Ausländischer Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht 1970*, s. 29.

Bu sayılardan açıkça görülüyor ki Türkiye'nin geleneksel göç merkezlerinden özellikle İstanbul ve Trakya ile Ankara ve Orta Anadolu bir ölçüde gerilemiş bunların yerine Kuzey ve Batı Anadolu geçmiş bulunmaktadır. Göç sürecindeki bu anlamlı yapısal değişiklik organik olmak yerine çok partili siyasî hayatın etkisiyle sunî olarak yaratılan eşit dağılımla açıklanmaktadır. Bu eşit dağılım uğruna bazı hallerde ihtiyaç duyulan nitelikli işgücüne de göç etme imkânı hazırlanmaktadır. Yurtdışı göç açısından Türkiye ile büyük benzerlikler taşıyan Yugoslavya da çeşitli bölgeler arasındaki denkliliği korumak amacı ile buna yakın tedbirler almıştır. Bunun sonucunda güney Hırvatistan ve güney-batı Bosna/Herzegovina'dan dışarı akın eden işgücü durdurularak, diğer bölgelere imkânlar tanınmıştır.²³ Ancak çıkmaz çözülmüş değildir, çünkü gerek Türkiye, gerekse Yugoslavya'da plânlama kuruluşları ile hükümetlerin işbulma kurumlarının saptamış oldukları hedefler çok defa nitelikli, dil bilen işgücü talep eden işverenlerin istekleri ile çatışmaktadır.

1.2 Federal Almanya'da Türk işgücünün başlıca yoğunluk merkezleri

Yurtdışında çalışan Türk işçilerin demografik kontenjanının yoğunluk merkezlerinde kaydedilen kaymalar hesaba katmaksızın gereği gibi değerlendirilemez. Federal Almanya'daki belli başlı yıllama noktaları çok ilginç trendler göstermektedir. 1960 ların başında Köln en fazla Türk işçisi barındırıyordu; bunların büyük çoğunluğu Ford'da çalışan işçilerdi. Ancak ikinci yarısında açık bir çok-merkezcilik oluştu. Bunların başında Türkiye'den gelenler için durak sayılan ve basınıımızda 68 ci il olarak nitelendirilmekte olan Münih ile Batı Berlin gelmektedir. Sayıları 1971 istatistikleriyle daha açık bir fikir vermek amacı ile Abadan'ın alan araştırmasının uygulandığı 1963 yılındaki resmî istatistik sayıları 1971 sayıları ile kıyaslanmıştır.

(23) BAUCIC, Ivo, *op. cit.*, s. 16.

TABLO : 4

**Federal Almanya'nın Bellibaşlı Şehirlerinde Türk
İşçilerin Dağılımı, 1963 - 1971²⁴**

Şehir	1963	1970	1971
Köln	5.120	17.678	19.249 **
Münih	2.512	18.028	21.881 **
Hamburg	1.813	10.326	14.705 **
Göppingen	1.710	8.913	10.229
Frankfurt	1.139	9.809	13.889 **
Essen	1.014	2.632	2.901
Stuttgart	838	9.808	12.309
Duisburg	629	6.418	7.760
Nürnberg	626	9.624	11.144
Mönehen- Gladbach	604	4.971	6.385
Heilbronn	523	4.654	5.474
Oberhausen	519	2.789	9.608
Darmstadt	444	6.126	9.373
Dortmund	425	3.275	4.952
Bochum	409	4.029	5.145
Düsseldorf	389	5.138	6.128
Wiesbaden	367	2.046	3.160
Brühl	357	2.910	4.463
Memmingen	328	3.368	4.001
Hannover	324	4.811	5.857
B. Berlin	288	25.555	32.301 ***
Donanwörth	262	862	1.001
Kassel	248	1.935	3.644
Ludwigshafen	209	2.208	2.620
Bremen	196	3.794	5.468
Heidelberg	182	4.505	5.240
Bonn	88	2.570	3.165
Helmstedt	58	764	1.068

(24) Auslaendischer Arbeitnehmer, Erfahrungsbericht 1964 ve Erfahrungsbericht 1972 .

Bu kıyaslamalı sayılar açıkça gösteriyor ki sekiz yıllık bir süre içinde yoğun bir Türk nüfus yığılması gösteren üç merkez oluşmuştur : Batı Berlin, Münih ve Köln. Bundan başka Hamburg ve Frankfurt'da da çok hızlı bir artış kaydedilmiştir. Başta gelen iki şehrin, yani Batı Berlin ile Münih'in bir bakıma «ilk liman» görevini yapmaları, daha doğrusu elverişli bir yerleşme için bir çeşit atlama tahtası olmaları üzerinde durulmağa değer bir husustur. Bu arada şurası da gözönünde bulundurulmalıdır ki Münih daha çok resmî yollardan gönderilen işçilerin ilk ayak bastıkları kent olmasına karşılık Batı Berlin dün olduğu kadar bugün de kaçak yollardan sokulan «sözde turist»lerin yığıldığı bir kent niteliğini muhafaza etmektedir. Böylece sadece Türkiye içinde değil, fakat ulusal sınırların dışında da yeni göç merkezleri oluşmaktadır.

Toplam olarak 25.000 den fazla konuk işçiye sahip tüm Alman şehirleri gözden geçirildiğinde, Yugoslavlar dışında, Münih'in en dengeli bir yabancılar kontenjanına sahip olduğu görülmektedir. 14.469 İtalyan, 16.184 Yunanlı ve 17.652 Türk. Buna karşılık Köln, hâhâ sinesinde en fazla Türkü barındıran şehir şöhretini alakoymaktadır (19.249).

Bu kısa tahlil gösteriyor ki, sekiz yıl gibi çok kısa bir zaman süresi içinde konuk işçi merkezleri türemiş bulunmaktadır. Bunları şöyle gruplandırmak mümkündür : Türkler için Batı Berlin (32.301) Münih (21.881) ve Köln (19.249); Yugoslavlar için Münih (43.042), Stuttgart (34.507) ve Frankfurt (30.215); İspanyollar için Frankfurt (14.595); İtalyanlar için Stuttgart (29.642) ve Frankfurt (23.455).

Eyalet açısından nüfus yığılma algısını ele alacak olursak Türk işçilerinin özellikle çelik ve demir endüstrisinin en fazla geliştiği Ruhr bölgesi, yani Nordrhein - Westfalen eyaletinde yığıldıkları görülmektedir. 1971 de eyaletler arasındaki dağılımı şu sayıları vermektedir :

— SCHLESWIG-HOLSTEİN (Hamburg dahil)	25.016
— NIEDER SACHSEN (Bremen dahil)	37.007
— NORDRHEİN-WESTFALEN	129.737
— HESSEN	48.615
— RHEINLAND-PFALZ SAARLAND	17.735
— BADEN WÜRTEMBERG	87.836

— KUZHEY BAVYERA	29.026
— GÜNEY BAVYERA	45.872
— BATI BERLİN	32.301
TOPLAM	<u>453.145²⁵</u>

Türkiye'nin dış göç akımının çeşitli demografik yönlerini böylece aydınlattıktan sonra bu işçilere ilişkin sosyal hareketlilik sürecini inceleyebilmek için bu işçilerin göç etmeden önceki eğitim durumlarını gözden geçirme zorunluluğu belirmektedir.

2.1 İşçilerin yurtdışına gitmezden önceki eğitim durumları

Yukarı doğru yönelen sosyal hareketlilik ile öğrenim düzeyi arasında yakın bir ilişki vardır. Bundan başka LENSKI'nin belirttiği üzere,²⁶ tarımsal toplumların başlıca özelliği aşağı doğru yönelen sosyal hareketliliğin daha sık olmasıdır. Bu konuda şu önemli nokta hatırlanmalıdır: tipik tarımsal topluluklarda aşağı doğru yönelen hareketlilik genellikle sınıf sisteminin içinde eritilmekte, oysa yeni endüstrileşen ülkelerde meslekî eğitim alanındaki fazla işgücü çözüm yolunu dış göçte bulmaktadır. Bu olgu özellikle kuşaklararası hareketlilik alanında keskin zig-zag hareketlerine yol açmaktadır.

Bu noktada genellikle ileri sürülen bir varsayımın, geçerliği olup olmadığını tesbit etme zorunluğu belirmektedir. Buna göre endüstrileşmiş toplumlar belli bir okul öğreniminden geçmiş ve soyut düşünceye alışkın bir işgücüne muhtaçtır. Şukadar ki, iş hayatında başarılı sayılmak için bulunması gereken üç nitelik sorulduğunda bunların üçünün de sadece fizikî güçle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Abadan anketinde deneklerinden % 48'inin işaret etmiş oldukları ilk üç tercihi fizikî güç, direniş, refleks yeteneğinin olduğunu belirtmişlerdi.²⁷ Bu gözlemler işçilerin sorumlu oldukları çalışma aracı ve makineye ilişkin bulgular yardımı ile de doğrulanmaktadır. Abadan 1963 uyguladığı anketde deneklerin % 41 tek bir iş aracını (kazma, kürek dahil) ve % 45 nin tek bir makineyi

(25) Arislaendischer Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht* 1971.

(26) LENSKI, G. *Power and Privilege*, A Theory of Social Stratification, McGraw Hill, New York 1966, s. 289-290.

(27) ABADAN, Nermin, *op. cit.*, s. 113-114.

kullanmadıklarını ortaya koymuş bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışma koşullarının oldukça yüksek bir öğrenim düzeyini gerektirdiği konusundaki varsayım özellikle kalifiye olmayan işler için geçerlidir. Esasen unutulmaması gereken nokta, dış ülkelerde yabancı işgücünün kirliliği, yoruculuğu, güçlüğü nedeni ile düşük itibarlı olan işlerde kullanılmasıdır. Yabancı işgücü istihdamının yerli işçilere daha iyi ücretlerin ödendiği, daha yüksek itibarlı işyerlerine, kısacası «mavi yakalı» işlerden «beyaz yakalı» işlere geçmesini kolaylaştırmakta olduğunu batılı bilim adamları açıkça ilân etmektedirler.²⁸ Kısacası yabancı işgücü kullanan ülkeler için düşük itibarlı işleri yapma istekliliği, belli bir öğrenim düzeyinden daha önemli sayılmaktadır.

İşçilerimizin öğrenim düzeyine gelince, oranları 1963'e kıyasla belli ölçüde değiştiğini kabul etmek yerinde olacaktır.²⁹ Nitekim Türkiye elindeki yarı ya da tam kalifiye işgücünün % 30'unun yurtdışında göndermiş olduğu resmî makamlar tarafından doğrulanmıştır.³⁰ Bu oranın millî ekonomimize büyük zararlar getireceği görüşü kabul edildiğinden bu yana, özellikle Devlet Plânlama Teşkilâtı bir yandan kalifiye elemanların yurtdışına gönderilmemesini önerirken, öte yandan Federal Almanya'da bulunan işçilerimize daha kapsamlı meslekî bir öğretimin verilmesini savunmaktadır.³¹

(28) G. KADE ve G. SCHILLER, Foreign Workers — Development Aid by LDS's *Interconomics*, No. 1, 1972, s. 27; ZÖLLNER, «Probleme der auslaendischen Arbeitskraefte in der BDR», *Beihefte der Konjunkturpolitik*, Heft 13, Berlin 1966, s. 25.

(29) ABADAN'ın anketine göre erkeklerin % 57 si ve kadınların % 33 ü sadece ilkokul mezunu idi. Ancak cinsler arasında anlamlı farklılıklar vardı. Kadınların % 50 si ilkokuldan yukarıki öğrenim görmüştü (% 29 meslek okulu, % 16 orta okul ve % 10 liseyi bitirmişti), bu oran erkeklerde sadece % 29 bulmuştu. *op. cit.*, s. 61.

(30) Yugoslavlar Almanya'nın iş piyasasına çıkıncaya kadar Türkiye, yabancı işçiler arasında en yüksek oranda nitelikli işgücünü göndermiştir: 1965 de % 35, 1966 da % 31, 1969 da % 33, 1968 de % 26, 1969 da % 28. *Auslaendischer Arbeitnehmer, Erfahrungsbericht 1969*, s. 32; Türkiye Odalar Birliğinin Mayıs 1972 de hazırlamış olduğu rapora göre «Çalışma Bakanlığında 1972 yılında 25 yaşından yukarı vasıfsız işçilerin ve 40 yaşını dolduran vasıflı işçilerin yurt dışına gönderilmeyecekleri açıklanmıştır. Bu açıklama işveren çevrelerinde Türkiye'de vasıflı işçi ihtiyacını karşılama sorununa çözüm getirecek yeterli bir çare şekli de görülmemiştir.» Vasıflı işçi ihracının önlenmesi isteniyor, Türkiye Odalar Birliği Raporu, *Cumhuriyet*, 26/5/72.

(31) Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, *Üçüncü Beş Yıl*, 3.Ağustos.1972, s. 775.

Fakat bundan daha önemlisi Türk ve diğer yabancı işçileri —kali-
fiye olmaları halinde— uzmanlaşma isteyen bir işin verilmemesi-
dir

Bingemer ve arkadaşlarının araştırması öğrenim düzeyi ile
meslekî dağılım arasında bir korrelasyon saptamağa çalışmıştır.
Hernekadar bu araştırma sadece Klön şehrini kapsıyorsa da an-
lamlı derecede yüksek oranda meslekî öğrenim görmüş işçiler düz
işlerde kullanılmaktadır (% 38). Başka bir deyimle aşağı doğru
yönelen dikey hareketlilik kapitalist ülkelerin işgücü lehine işle-
yen bir görev haline gelmiştir. Zira çeşitli araştırmaların göster-
diği üzere önemli oranda işçiler daha önce edinmiş oldukları bil-
gileri kullanamamaktadırlar.

TABLO : 5

Öğrenim ve İşte Aranılan Nitelikler Açısından
Yabancı İşçilere ait Kıyaslama^{31a}

İşçi niteliği	Türk		İtalyan		İspanyol		Yunanlı	
	—	+	—	+	—	+	—	+
Niteliksiz iş	27	8	83	48	58	29	58	38
Nitelikli iş	73	92	17	52	42	71	42	63
+ = yüksek öğrenim düzeyi				— = düşük öğrenim düzeyi				

2.2. Türk işçilerinin meslekî durumları

Türk işçilerinin yurtda yapmış oldukları çeşitli meslekleri gö-
zetmeksizin belli sektörlerle doğru yığılmakta oldukları gerek sayı-
sal, gerekse oranlı dağılımlarda açıkça görünmektedir.

(31a) BINGEMER/MEISTERMANN/SEEGER/NEUBERT, *Leben als Gas-
tarbeiter, Geglückte und missglückte Integration*, Westdeutscher Ver-
lag Köln 1970, s. 92,

TABLO : 6

Türk İşçilerinin Federal Almanya'da Çalıştıkları Meslek Gruplarının Dağılımı (gerçek sayılara göre)
İşe Başladıkları Yıl

Meslek grupları	1961	1964	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972
Metallürji	3.718	22.814	11.582	2.715	19.982	43.043	39.114	22.892	22.888
Mensucat	717	2.672	5.220	1.401	6.430	10.167	8.935	10.047	9.126
Gıda endüstrisi	15	1.151	2.564	1.588	3.245	4.488	5.614	7.034	7.526
İnşaat	927	14.011	9.393	4.990	15.491	26.519	27.357	29.763	23.978
Hizmet	.	.	647	163	747	2.037	1.906	5.003	6.736
Diğer Meslekler	1.739	22.205	14.059	3.577	16.481	35.275	40.700	37.405	25.956
Toplam	7.116	62.853	43.465	14.434	62.376	121.529	123.626	112.144	96.210
Kadın	.	6.516	11.843	4.674	15.361	25.753	27.362	22.897	24.897

Bu tablo özellikle imalat sürecinde çalışan işçilerde görülen süratli artışı göstermektedir.³² Aynı tablo imalat kesimi ve maden ocakları dışında bütün uğraşı alanlarında serbest meslek mensubları dahil göze çarpan bir inişe de işaret etmektedir. Bu oluş bir yandan yukarı, diğer yandan aşağı doğru yönelen sosyal hareketlilik göstergesi olarak kullanılabilir.

TABLO : 7

Türk İşçilerinin Başlıca Sektörlere Göre Dağılımı
(yüzde olarak)³³

Sektör	1969	1968	1967	1966
Demir ve çelik endüstrisi	43.4	40.9	36.9	39.5
Diğer imalat endüstrileri	17.3	17.7	17.4	16.4
Ticaret ve hizmet	15.5	15.6	17.3	17.5
Tekstil ve konfeksiyon	6.2	7.6	9.3	6.5

Bu sayılardan da görüldüğü gibi Türk işçi grubu ilgiye değer bir istikrar içinde belli ekonomik sektörlerle doğru yığılmaktadır; en fazla tercih edileni metalürji imalatı olup, en az arananı tarımsal alandır. Bu dağılımın yorumunu yapmadan önce kıyaslamalı bir zeminden hareketle Türk işçisinin meslekî yerini belirlemeğe çalışacağız.

1971 yılına ait sayılara göre Türk işçileri üç belli başlı alanda önemli yerler işgal ediyordu :

- 1) Demir ve çelik üretimi (% 18.8 ile İtalyanlardan sonra ikinci gelmektedirler),
- 2) İmalat süreci alanında (% 17.3 ile İtalyan ve Yunanlılardan sonra üçüncü gelmektedirler),
- 3) İnşaat sektöründe (% 16.3 ile Yugoslav ve İtalyanları izlemektedirler).

Böylece açık seçik bir görüntü belirmekte, bu görüntüyü ya-

(32) Bundesministerium für Arbeit and Sozialordnung, 26/2/1973, II c 1.

(33) Ausländischer Arbeitnehmer, **Erfahrungsbericht 1967**, s. 11, **Erfahrungsbericht 1968**, s. 10, **Erfahrungsbericht 1969**, s. 14.

ratmada ise Almanca dilini bilme derecesi önemli bir rol oynamaktadır.

Türk işçileri bir ölçüde uzmanlaşmış beceri, fakat herşeyden önce fizikî güç ve tahammül gerektiren metalürji endüstrisinde yığılmış bulunmaktadır. Bu endüstrinin içinde ise özellikle otomobil ve gemi inşaatında çalışmaktadırlar. Benzer bir meslekî yoğunlaşma Yunanlılarda da görülmektedir, bu konuk işçi kontenjani tercihan elektro-teknik işlerde, kauçuk ve asbest endüstrisinde istihdam edilmiş bulunmaktadır. Keza İspanyollar da meyve ve sebze dağıtımını ile PTT de çoğunlukla çalışmakta, Yugoslavlar ise inşaat sektöründe hemen hemen hâkim bir durumda bulunuyorlar.

Bu büyük çaptaki göç hareketinin muhtemel sonuçlarını değerlendirmek istersek, soruna iki açıdan eğilmemiz gerekir. Kırsal bölgelerden yurtdışına giden konuk işçilerin yokluğu tarımsal üretimi henüz duyulan biçimde etkilememektedir. Ancak burada da pamuk rekoltesinin toplanmasında son iki yılda Türkiye'de karşılaşılan güçlükler ve bir kısım illerde idarî yoldan alınan tedbirlerle okul yaşındaki çocukların çalıştırılması olayı unutulmamalıdır. Buna karşılık kentlerden giden kalifiye işçilerin yokluğu önemli şikâyetlere yol açmaktadır. Nitekim İstanbul Sanayi Odası Başkanına göre «fabrikalarımız yabancı ülkelere kaçırdığımız vasıflı işgücü yüzünden sıra işçilerini yetiştiren pahalıya mal eden laboratuvarlar haline döndü».³⁴ Türkiye, Yugoslavyaya benzer şekilde sadece kalifiye işgücü kaybetmekle kalmıyor, aynı zamanda doktor, hemşire ve öğretmen gibi yüksek öğrenim görmüş kalifiye, yüksek vasıflı teknik personel de kaybetmektedir.³⁵ Başka bir deyimle, Türkiye'nin dış göç hareketi nedeniyle sadece devletçe desteklenen fazla insan gücü ihraç edilmekle kalmayıp, aynı zamanda istenilmeyen beyin göçü de teşvik edilmektedir.

Kısacası yurtdışında bulunan Türk işçilerin dörtte üçünden fazlası mavi-yakalı işçi olarak nitelendirilebilir. Yaptıkları iş yakından incelendiği zaman yarı vasıflı ve vasıfsız işgücünden uzmanlaşmış yığın üretiminin hacim ve temposuna göre yararlanılmaktadır. İşçiler genellikle belli bir fabrikada tek bir makineyi çalıştırmak üzere eğitilmekte, işbaşında gördükleri eğitim de birkaç gün ya da bir iki hafta sürmektedir. 1963 de uygulanan Abadan araştırmasının ortaya koyduğu üzere, işçilerin % 40 ı endüstrideki işleri-

(34) Ertuğrul SOYSAL, Diplomalı Gençlerin Çıkmazı, *Milliyet*, 7/9/1972.

(35) Nermin ABADAN, Teşvik Edilen Beyin Göçü, *Milliyet*, 7/3/1973.

ni tek bir günde öğrendiler, % 10 u bunu üç günde, % 14 ü bir haftada ve sadece % 20 si bir ayda öğrendi.³⁶

2.3 Konuk toplumun dilini öğrenme derecesi

Konuk toplumun dilini öğrenme konusunda isteklilik mesleki ve toplumsal uyumu, dönüş niyetlerini, bekleme, vs. ölçmek için yararlı bir ölçek sayılabilir. Genel bir gözleme göre yabancı işçilerin büyük bir çoğunluğu konuk ülkenin dilini öğrenme konusunda pek istekli görünmemektedirler. BİNGEMER ve arkadaşları açıkça ifade edilen bu isteksizliği açıklamaya çalışırken bir olguyu en çok grubu içi dayanışma faktörüne bağlamaktadır. Bir grubu içi dayanışma faktörüne bağlamaktadır. Bir grubu tarafından Köln şehrinde yapılan araştırmaya göre Yunanlılardan sadece % 13 ü hiç Almanca bilmezken bu oran Türklerde % 38 e yükselmekte ve böylece onları Almanca konuşmayan yabancı işçi grubunun başına getirmektedir. Türk işçi kontenjanı sayıca arttığı ölçüde kendi aralarında kapanıp, dil öğrenmeme hususundaki kararlılık daha da artmaktadır.³⁷ Çeşitli araştırmalar bu eğilimi doğrular mahiyettedir.

TABLO : 8

Türk İşçilerinin Cinsiyet Esasına göre Almanca Dilini Bilme Derecesi (Yüzde olarak)

Bilgi derecesi	Hentschel	Alman İş Bulma Kurumu		
		Kaynaklar :	Erkek	Kadın
İyi/akıcı	14		17	10
Yeterli/orta	15		65	55
Az-eksik	30		18	35
Hiç/yetersiz	38			
Cevapsız	3		—	—

Bu oranlardan anlaşılıyor ki zaman geçtikçe Almancayı iyi konuşan erkek işçiler, kadınlara kıyasla önde gitmektedir. Diğer yabancı işçi grupları ele alındığında en iyi Almanca konuşanların Yunanlıların, en az bilenlerin ise Portekizlilerin olduğu görülür.

(36) (ABADAN, N. op. cit. s. 110.

(37) BİNGEMER, et al, op. cit., s. 59.

Türk işçiler arasında hiç Almanca bilmeyenlerin yüksek oranı (% 38) endüstri yaşantısı içinde özel koruyucu tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin endüstri kazalarına karşı ikaz edici levhaların, işaret sistemleri, sosyal sigorta, sendika faaliyetleri hakkındaki aydınlatıcı bilgileri mutlak surette ana dilde verilmelidir. Almanca dilini iyi bilmekle ücretlerin yüksekliği arasında açık bir korrelasyon olmakla beraber zaman darlığı, fizikî bitkinlik ve hemşerilerle sürdürülen ortak yaşantı, Türk işçilerin büyük bir çoğunluğunun bu alanda çaba sarfetmesine engel olmaktadır. Almanca dil kurslarına katılmama hususunda verilen gerekçelerin başında «nasılsa birkaç kelimeyi kendi kendine öğrenirim» tarzındaki düşünce yer almaktadır. (Türklerin % 31 i bu görüşü paylaşmaktadır).³⁸ Deneylerin gösterdiğine göre en olumlu sonuçlar, dil öğretiminin meslekî bilgiler veren bir kursla birleşmesi halinde alınmaktadır. Avrupa Ekonomik topluluğu çerçevesinde işgücünün serbest dolaşımı gerçekleştiği ölçüde, yabancı dilini görevsel bir esasa oturtmak suretile veren kurslar bir zorunluluk haline gelecektir.

2.4 Güdüleme ve bekleyişler

Konuk işçilerin bilinçli olarak besledikleri tek bir dilekleri vardır. En kısa zamanda, en fazla para biriktirmek. Bu dilek, «yükselen bekleyiş»leri besleyen kitle haberleşme araçları yardımıyla özel bir çaba ile beslenmektedir. Konuk işçilerin büyük çoğunluğu refah ve daha yüksek bir hayat standardını kapsayan stereo-tiplerle yaşamaktadır. Bu arzuları besleyen etkenlerin başında ise ana yurtda hüküm süren kronik işsizlik, zayıf bir endüstri yapısı, ulusal ücret bareminin yetersizliği, ferdî hayal kırıklıkları, dünyayı tanıma arzusu yer almaktadır. Bununla beraber göçü teşvik eden temel güdüleme daha yüksek kazanç imkânları, kısacası para olmaktadır. Kendini göç etmeğe erken hazırlamış olan kişi paranın tüm sorunların çözeceği kanısındadır. Tasarrufları yardımıyla toplumsal statüsünü düzeltebileceğini ve kişiliğinde ya da alışkanlıklarında köklü bir değişiklik yapmaksızın onun geçmişle olan ilgisini kesebileceğini sanmaktadır. Bu konu konuk işçinin neden sadece iş alanında büyük fedakârlıklara girişmek istediğini ve durmadan fazla mesai aradığını da açıklamaktadır.

Abadan araştırması işçilerin gerçekleştirmeğe çalıştıkları amaçların öncelik sırasını saptamağa çalışmıştı. Buna göre işçilerin %

(38) HENTSCHEL, R., *Die Integration der auslaendischen Arbeitnehmer in Köln Tabellenband 1968; Erfahrungsbericht 1968.*

46 sı ana çizgileri kesin biçimde ortaya çıkmış amaçlarla yola çıkmışlardı. (Bunlar bir ev ya da otomobil satın almak, makine, alet edinmek istiyorlardı). % 23 nün amaçları hayli muğlak kalmıştı, onların başlıca dileği «istikbalî sağlama bağlamaktı». Şu kadar ki bu söz deyim ikimseyi şaşırtmamalıdır. «Emin bir istikbal» herşeyden tasarruf, bankada bir hesabı yatırım ya da gayrimenkul mülkiyetini kapsamaktadır. Nihayet % 29.7 si daha fazla teknik bilgi edinmek ya da dünyayı tanımak için yurtdışına çıkmıştı. Böylece işçilerin üçte ikisinin başlıca güdülenmesi para ya da eşya birikimine ilişkin açık ya da kapalı dileklerden oluşmaktadır.

Yapılan işte nduyulan memnunluk bir ölçüde ön plânda beslenen emellerle ilintilidir.³⁹ Bu konuda yapılan araştırmaların açıkladığı üzere yoğun ölçüde memnun olanlardan %49 u buna gerekçe olarak «tatmin edici ücret ve tasarruf elde etmek imkânını» belirtmektedirler, % 7 si ise bu memnunluğu bir otomobil satın alabilmeleri, % 12 si uygun bir iş bulabilmiş olmaları ile açıklamaktadırlar. Geri kalan % 24 ü ise gerekçe olarak «meslekî bilgilerini geliştirebilmek ve Almancayı öğrenebilmek»yi göstermişlerdir.⁴⁰

Görelî bir servet statüsüne kavuşma ve bu arada aşırı ölçüde eşya biriktirme konuları üzerinde yoğunlaşan bu zihinsel faaliyet kısmî çeşitli bölgeler arasındaki büyük farklarla açıklanabilir. Kara Avrupasında birbirinden çok farklı olan üç bölge halkı karşılaşmaktadır: Batı Avrupa'nın teknolojik düzeyde ileri bulunan toplumları (İskandinavya ülkeleri, İngiltere, Fransa, Benelux ülkeleri, Batı Almanya); Akdeniz ve Balkanların geleneksel tarım ülkeleri (Güney İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan ve Yugoslavya); Akdenizin müslüman toplumları (Türkiye, Kuzey Afrika'nın Magrîb ülkeleri: Fas, Tunus).⁴¹

Hıristiyan ya da müslüman olan geleneksel tarım toplumları, teknolojik bakımdan ileri bulunan toplumlardan çok farklı olan sosyal yapı ve düşünce tarzı ile ayrılmaktadırlar. Bu tür toplumlarda hiyerarşi, görevlere kıyasla öncelikli bir yer işgal etmektedir. sosyal statü, tüketime yönelmiş, endüstrileşmiş bir toplumun ortaya çıkışından önce biçimlendirilmiş olan modellere göre âyarlanmaktadır. Yine bu tür toplumlarda cemaat biçimi yaşam egemen

(39) ABADAN, Nermin, *Turkish Workers in the Federal Republic of Germany*, *Wilton Park Journal*, 1968, No. 42, s. 14.

(40) ABADAN, N. *op. cit.*, s. 212.

(41) DESCLOITRES, R., *Les Travailleurs etrangers*, OECD, Paris 1967, s. 63.

olup, nükleer olduğu yerde bile aile ilintileri önemli rol oynamaktadır, değer sistemleri ile özelemler ise gelişme, üretim ve tüketim artışı gibi amaçlara ulaşmak isteyen ileri derece endüstrileşmiş toplumlardan farklıdır. Bütün bu özellikler kuşkusuz alınan karar ve tercihleri etkilemektedir. Bu toplumlar aynı zamanda yurdlarına dönen işçiler için bir çeşit standart davranış modeli geliştirmektedirler. Bu davranış modeli ise herşeyden dönen işçiyi kesinlikle yeniden mavi-yakalı endüstri işlerine dönmeği yasaklamaktadır. Ancak faal nüfusun büyük çoğunluğunun ücretli bulunduğu endüstri toplumlarını emin bir geleceğe ilişkin güdülenme endüstri işletmelerine doğru yönelmektedir. Kolektif pazarlık, grev, güçlü sendikaların geleneginin henüz yerleşmediği geçiş halindeki toplumlarda, belirsiz bir geleceğe karşı beslenen endişe ve kuşklar ancak fabrikadaki iş yerine bağımsız bir iş ya da emin bir yatırımla giderilebilir. Dolayısıyla bu tür toplumlarda gerçekleştirilmesi gereken en önemli hedeflerin biri dönen işçilerin bu alandaki tereddütlerini yenmek ve bu yarı kalifiye elemanlardan ekonomik gelişme sürecinde yararlanmak.

Ülkesini terkeden bir işçinin bekleyişleri, R. W. BÖHNING'in tanımladığı üzere, hareketlerini belirleyen saiklerinin yansımasıdır. İstikbaline ilişkin tasarıları tekrar, tekrar malî durumunun kökünden düzeltilmesine bağlıdır. Bu eğilim daha 1963 te Abadan'ın araştırmasında ortaya çıkmıştı. Bekleyişlerini olumlu yoldan gerçekleştirebilmiş işçiler (% 44) memnurluklarını şu gerekçelere dayatmışlardı : Para tasarruf edebilmiş olmaktan ötürü duyulan memnurluk (% 49), otomobil satın almış olma (% 7), iş bulmuş olma (% 12), sadece % 24 i meslekî bilgilerini ya da konuk ülkenin dilini öğrenebilmiş olmayı, bekleyişlerini gerçekleştirmiş olan bir yol olarak göstermişlerdir. Erkekler, kadınlara kıyasla daha fazla ölçüde bekleyişlerine kavuştuklarını ifade etmişlerdir. Bu durum herşeyden önce kadınların aleyhine çalışan ücret farklılığından ileri gelmektedir.

Böylece en önemli gözlem noktasına gelmiş bulunuyoruz : İşçilerin büyük çoğunluğu meslekî durumlarında halen ya da gelecekte herhangi bir değişiklik beklememekte, fakat hepsi önemli ölçüde malî durumlarını düzeltecekleri kanısındadırlar.

3. Türk işçilerinin sosyal ve meslekî hareketliliği

Büyük çaptaki göç hareketleri kuşkusuz geniş üyeli grupların yaşamında önemli değişiklikleri yaratmakta, bu arada meslekî uğ-

raşı ve statülerinde de farklılıklar yaratmaktadır. Başka bir deyimle büyük bir göç hareketi tek başına önemli bir toplumsal değişim sürecidir. Bundan başka, M. JANOWITZ'in belirttiği üzere,⁴² sosyal hareketlilik genellikle birinci grup ilişkilerinde parçalayıcı bir etki yapmaktadır. Dolayısıyla Türk işçilerine ilişkin sosyal hareketliliğinin çeşitli görünümünü tahlil etmek, bu arada uzunca bir süredir yeni bir çevrede çalışanların edindikleri yeni meslekî statülerini gözden geçirme zorunluluğu belirlemektedir.

Bilindiği üzere dikey hareketlilik (vertical mobility) basit anlamda

- a) aynı meslek kategorisi içinde mevkii değiştirme, yani hiyerarşik bir yükselme;
- b) farklı bir mesleğe geçme;
- c) Kuşaklar boyunca meslek değiştirme şeklinde

tanımlanabilir. Ayrıca bu konu bir yandan **kuşaklar arasında** (inter-generational), öte yandan **kuşaklar içinde** (intragenerational) olup biten meslek ve statü değişimleri açısından incelenebilir.

Kuşaklar arası ile kuşaklar içindeki hareketliliğin derecesini ele almazdan önce, tarım toplumlarının yapısını gözden geçirmekte yarar vardır. Bu tür toplumlar genellikle dikey hareketliliğe çok sınırlı olarak nitelendirilmektedir. Bu yalnız kanı ve ikna edici bir biçimdir. G. LENSKI tarafından eleştirilmiştir. Lenski bu tür toplumların hepsinde aşağı doğru yönelen hareketliliğin yukarı doğru yönelen hareketliliğe kıyasla uzun vadede daha yoğun olduğunu ortaya koymuş bulunmaktadır.⁴³

Lenski'ye göre tarımsal toplumlarda en yaygın dikey hareketlilik biçimi aşağı doğru yönelenidir, bununla beraber yukarı doğru yönelenine de rastlanmaktadır.

Türkiye'yi yarı endüstrileşmiş ve hızlı kentleşen, geçiş döneminde bulunan bir tarım toplumu olarak ele alırsak, bu ülkede dikey hareketliliğin büyük ölçüde arttığını kaydetmemiz gerekiyor. Bununla beraber aşağı doğru yönelen hareketlilik hâla önemli bir rol oynamaktadır. Bunun en ikna edici kanıtı halen Federal Almanya'da mavi yakalı işlerde çalışan 9.000 i aşkın eski ilkökul öğ-

(42) JANOWITZ, M., Social and Political Consequences of Social Mobility, *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, III, (1965), s. 191-201.

(43) LENSKI, G., *op. cit.*, s. 290

retmeninin yeni durumlarıdır. Büyük çaptaki göç şüphesiz yukarı ve aşağı doğru dikey hareketliliği arttırmıştır. Böylece Türkiye, ilerleyen endüstrileşme, kentleşme gibi sosyo-ekonomik yapısal etkenlerin yanısında göç de sosyal hareketlilik açısından başlıbaşına bir araç sayılır.

3.1 Türk işçilerin kuşakları arası ve kuşak içi hareketliliği

Abadan, araştırmasında, çeşitli ölçekler kullanmıştır. Kuşaklararası hareketliliği ölçmek için N. ROGOFF'un meslek tasnifini, kuşak içi hareketlilik konusunda ise ILO tasnifinden yararlanmıştır.⁴⁴ Alman işgücü istatistikleri ise ayrıntılı bir tasnif yerine el emeğinin değerlendirilmesinde üçlü bir tasnif kullanmaktadırlar.

Abadan'ın girişmiş olduğu dikey hareketlilik ölçülmesinde tarımsal mesleklerden endüstri uğraşı alanlarına doğru güçlü bir sarkaç hareketinin olduğunu göstermiştir.

TABLO : 9

Türk İşçilerinin Kuşaklar Arası Hareketlilik Durumu (Yüzde olarak)⁴⁵

Meslek grupları	Baba mesleği	Deneklerin Türkiye'de yaptığı son iş	Değişme oranı %
Esnaf - Tüccar	18	15	15
Serbest meslek	4	5	+37
Memur + subay	12	15	+19
Kalifiye işçi	15	42	+175
Düz işçi	3	4	+36
Çiftçi	39	9	-77
İşsiz	3	—	-93
Başka	1	6	+40
Cevabsız	5	3	-43

Bu tabloda hızlı endüstrileşmenin ilginç etkisi hemen göze çarpmaktadır. Yaşlı kuşakta % 39 çiftçi bulunmasına karşılık, genç kuşakta ancak % 9 u mesleği devam ettirmiştir. Karşıt gelişme örne-

(44) ROGOFF, Natalie, *Recent Trends in Occupational Mobility*, Glencoe, The Free Press, 1953.

(45) ABADAN, N., *op. cit.*, s. 70, Tablo 47.

ği olarak kalifiye işçilik mesleği ele alınabilir. Örnekleme yaşlı kuşağa mensub % 15 babanın bulunmasına karşılık genç kuşakta bu oran % 42 ye yükselmiş bulunmaktadır.

3.2 Türk işçilerinde meslekî hareketlik

Kuşaklararası hareketliliğe kıyasla şüphesiz ki kuşak-İçi hareketlilik daha anlamlı bir toplum değişim biçimi olmaktadır. Yabancı iş sorunu ile uğraşan yabancı ve Türk araştırmacıların belirttiği üzere Federal Almanya'daki yabancı işçiler inşaat ve imalat sektöründe gereğinden çok, hizmet sektöründe ise gereğinden az temsil edilmiş bulunmaktadır. Yine sürekli olarak belirtilen diğer bir husus bu yabancı işgücünün düşük maharet, kirli ve yorucu çalışmayı gerektiren işlerde istihdam edilmekte oluşudur. Bu konuda çeşitli araştırmaların verilerini kullanmak mümkündür. 1963 yılında yapılan Abadan araştırmasında özellikle imalat ve maden ocağı kesimlerine doğru gelişen büyüme kaydedilmiştir.

TABLO : 10

Türk İşçilerinin F. Almanya'ya Gitmezden Önce ve Gittikten Sonra Meslekî Dağılımı⁴⁶

Türkiye'deki son meslek	%	Almanya'daki meslek	%
Serbest meslekler	5	Serbest meslekler	3
Sevk ve idare personeli	7	Sevk ve idare personeli	—
Satış personeli	5	Satış personeli	—
Tarımla ilgili meslekler	9	Tarımla ilgili meslekler	—
Maden	3	Maden	8
Ulaştırma ve haberleşme	9	Ulaştırma ve haberleşme	2
Küçük sanat erbabı	21	Küçük sanat erbabı	19
İmalât süreci işçiliği	25	İmalât süreci işçiliği	56
Hizmetler	4	Hizmetler	2
Tasnif edilemeyen	11	Tasnif edilemeyen	9

Türk işçilerinin meslek alanında önemli bir değişime uğradıkları tartışma götürmez bir gerçektir, özellikle üretim süreci alanında. Burada artış hemen hemen iki misline ulaşmış bulunmakta-

(46) ABADAN, N., op. cit., s. 71, Tablo 49.

dır.⁴⁷ Ayrıca söz konusu dikey hareketliliğin aslında aşağı doğru yönelen bir hareketlilik oluşu, sorumluluk ve bir ölçüde başkaları üzerinde otoriteyi de kapsayan işlerin tamamen silinmiş olması ile sabit olmaktadır. Nitekim toplam % 21 i bulan sevk ve idare işleri, satış tarımsal işler gurbetde tamamen ortadan kalkmış bulunmaktadır. Göze çarpan diğer bir gelişim maden ocaklarında çalışanların dört misli artmasıdır.

Benzer gelişimler son zamanlarda yapılan kıyaslamalı araştırmalarda doğrulanmış bulunmaktadır. Bu makale çerçevesinde —yer darlığı sebebiyle— sadece Türk işçilerine ilişkin sayılar verilecektir.

TABLO : 11

Almanya'ya Gitmezden Önce ve Sonra Türk Erkek İşçilerinin Meslekî Dağılımı. (Yüzde olarak)

Meslekler	I UN	II HEN	III
Çiftçiler	57	21	—
Maden işçileri	1	—	—
Satıcı, tüccar, büro işleri	9	12	5
Küçük sanat mensubu		20	2
İmalât süreci işçisi	14	23	88
İnşaat işçisi		9	1
Hizmetler	7	13	3
Başka	12	2	1

I = Gönderen ülkenin genel nüfustaki oranı

II = Konuk işçinin hareket etmezden önce yaptığı meslek (Krahenbuhl raporuna göre)

III = Konuk işçinin Almanya'da yaptığı meslek

UN = 1965

HEN = R. HENTSCHEL, (1968) Sh. 14, 17 (Yaz 1967)

Açıkça görülüyor ki daha önce küçük sanat erbabı ya da hizmet sektöründe çalışanların dörtte üçü, inşaat işçilerinin yarısı ve hemen hemen bütün satıcılar, Federal Almanya'ya gittikten sonra

(47) GLASS, B. *Social Mobility in Britain*, Routledge and Kegan, London 1953, s. 31.

imalat süreci işçisi olmuşlardır. Sadece bu değişiklik dikey hareketliliği kanıtlayan çok önemli bir olgudur. Ancak yabancı işçileri ön plânda meşgul eden bir numaralı sorun maddî kazancı artırma olduğuna göre, —yabancı işçilerin % 52 si işyerlerini sırf maddî nedenlerden ötürü değiştirmişlerdir,⁴⁸— gerçekleştirilen sosyal hareketlilik aslında bu işçilere istikrarlı yeni bir statü kazandırmış değildir. Aksine, diğer bütün Akdeniz ülkelerinden gelen işçilere benzer şekilde Türk işçileri de, yurda döndükten sonra bambaşka işleri yapma özlemini taşıyorlar. Bu bireysel özelemler çeşitli yatırım projelerine dönüştürüldüğü zaman, istisnasız bir biçimde hizmet sektörüne yönelmektedir. Dolayısıyla bu gelişme yepyeni bir işçi tipinin doğuşuna yol açmaktadır: Uluslararası alanda gidip gelen «patron/işçi» rolünü benimseyen uzun süreli konuk işçi. Bu tip işçi dönüşünü takiben kendine ait bağımsız bir işyeri açmağa çalışmakta, yurdunda itibarlı bir patron olma çabasıdadır. Fakat işlerin seyri bozulan bozulmuş yine eski işine, yani vasıflı ya da vasıfsız endüstri işçiliğine dönmektedir.

Bu davranış bir seri ciddi ve olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Kuzey İtalya hariç, Akdeniz ülkelerinin hemen hepsi ekonomik gelişmelerini ve özellikle endüstrileşme programlarını hızlandırma zorundadırlar. Bu ülkelerde tarım sektörünü küçültmek, endüstri sektöründe yeni işyerleri açmak, hizmet sektöründe ise yavaş bir gelişme izlemek. Günümüz Türkiyesinde örneklerine sık rastladığımız plânsız bir gelişme, zorunlu hızlı endüstrileşmenin zararına olarak hizmet sektöründe gereksiz şişkinliklere yol açmaktadır.

Bu noktada hemen hemen bütün resmî Alman kaynaklarının yabancı işçilerin meslekî hareketlilik sorununu çok farklı biçimde değerlendirdiklerini belirtme zorunluğu vardır. Resmî istatistikler daha önce yapılan mesleklerin sürdürülmediği yada devam ettirildiğine dair bilgi verecekleri yerde, bütün yabancı işçileri sadece standart meslekî tasnifin en alt üç kademesine göre tasnif etmektedir:

- 1) Bedenî şler yapan nitelikli işçi ya da bedenî olmayan, rutin işler yapan işçi,
- 2) Yarı-nitelikli bedenî işler yapan işçi,
- 3) Düz işçi.

GLASS'ın haklı olarak belirttiği üzere nitelikli, yarı-nitelikli ve düz işçi arasındaki ayrımı yapmak bazen hayli güç olmaktadır. Ni-

(48) Auslaendischer Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht* 1969, s. 72.

telikli işgücü özel eğitim, belli bir deneme süresi ve bu süreci yapan bireyin sorumluluk yüklenmesini gerektirmektedir. Özel bir maharet ya da sorumluluğun bahis konusu olmadığı, fakat bireyin genellikle belli bir endüstri ya da sanat dalında belirli bir iş yaptığı zaman, bu iş yarı nitelikli olarak değerlendirilmektedir.

Düz işçilik hiç bir eğitim gerektirmeyen, belli bir endüstri iş koluna bağlı olacak yer genel nitelikte bir çalışma tarzıdır.⁴⁹ Gönderen ve kabul eden ülkelerin sosyo-ekonomik yapıları farklı olduğu cihetle, bu tarz bir değerlendirme yukarı doğru hareketlilik yönünde pek olumlu intiba sağlayan bir tasnif olmaktadır.

Genellikle denilebilir ki yabancı işçilerin dörtte üçünden fazlası, —daha önce teknik bir öğretimden yararlanmış da olsalar—, ilk önceleri düz işçi olarak istihdam edilmekte, süratle yarı-nitelikli işyerlerine aktarılmakta, ancak çok sonra nitelikli mevkiilerine yükseltilmektedirler. Bu konuda anlamlı bir istisna olarak Almanca dilini çoğunlukla bilen, teknik alanda iyi yetiştirilmiş olan Yugoslavlardır. Bu üç kategoriye göre yapılan dağılım şu dağılımı vermektedir :

TABLO : 12
Sonbahar 1968 de Yabancı İşçilerin Meslekî Düzeyi⁵⁰

Tâbiyet	Erkek %			Kadın %		
	Düz	Yarı-nitelikli	Nitelikli	Düz	Yarı nitelikli	Nitelikli
İtalyan	48	37	13	63	34	—
Yunanlı	37	53	7	60	37	—
İspanyol	38	44	15	59	34	—
Türk	43	38	16	62	33	—
Portekizli	43	43	12	60	35	—
Yugoslav	14	27	55	58	29	—

Bu tabloda göze çarpan en önemli özelliğin Yugoslavların en yüksek oranda nitelikli işçi bulundurması, kadın işçileri arasında ise hiç bir ulusal kontenjan içinde nitelikli işgücünün yer almasıdır. Yugoslavya'nın sağlamış olduğu ileri derece yaygın teknik öğretime rağmen nitelikli işgücünü istihdam edememesi, alayamayması ya da daha yüksek ücretlerle rekabet edememesi ha-

(49) GLASS, B. op. cit., s. 31.

(50) Auslaendsicher Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht 1968*, s. 20.

len resmî çevreleri fazlasile düşündürmekte ve sınırlandırıcı tedbirlere doğru gidilmesine yol açmaktadır.

Yugoslavlara takiben dışarıdaki Türk işçilerinin yüksek oranda nitelikli olmaları son zamanlarda çeşitli sorumlu kuruluşları karşı tedbirlerin alınması yönünde taleplerde bulunmağa doğru itmiştir. Nitekim Türkiye Odalar Birliği hükûmetin 1972 yılında 25 yaşından yukarı vasıfsız işçilerin ve 40 yaşını dolduran vasıflı işçilerin yurt dışına gönderilmeyeceği tarzındaki kararı, «işveren çevrelerinde Türkiye'de vasıflı işçi ihtiyacını karşılama sorununa çözüm getirecek yeterli bir çare» olarak görmemiştir.⁵¹ Durum böyle olmasına rağmen İş ve İşçi Bulma Kurumu Federal Almanya işverenlerin talebine uymak için yurt dışına yarı-nitelikli işçi göndermek üzere Türkiye'nin beş kentinde özel eğitim merkezleri açmış bulunmaktadır.⁵²

3. Yukarı doğru hareketliliğe ilişkin meslekî uyumsuzluk

Meslekî yükseliş herşeyden önce ilâve bir meslekî öğrenim gerektirmektedir. Üstelik bu ilâve öğrenimin ileri derece endüstrileşmiş ülkelerin standartlarına göre yapma zorunluğu açıktır. Zira farklı sistemler, Türk işçilerinin durumunda, özellikle Erkek Sanat Enstitüsü ile Tekniker mezunlarında görüldüğü üzere, olumsuz istihdam politikasına yol açmaktadır. Ne var ki yurtdışında bulunan işçiler genellikle ve Türk işçileri özellikle bu tür bir öğrenime katılma hususunda pek istekli değiller. Türk erkek işçilerinin % 5 i ve kadın işçilerin % 4 ü çıraklık kurslarına katılmışlar, erkeklerin % 2 si ise özel kurs ya da meslek okullarına kaydolunmuşlardır.⁵³

Bu ilgisizlik üzerinde ısrarla durulmuştur. İlgisizliğin başlıca nedeni meslekî öğrenim için Alman dilini bilme koşulu gelmektedir. B. KAYSER ve R. DECLOÏSTER'in özetledikleri üzere, tedrici yoldan edinilen yeni beceriler yolu ile meslekî yükseliş konuk işçilerin içtenlikle benimsedikleri bir fikir değildir. Dönüş halinde yapmağı tasarladıkları projeleri gerçekleştirmek için kendi kendilerine edindikleri bilgilerin biriktirdikleri paranın onları toplumsal hiyerarşide yükseltmek için yeterli olduğu kanısındadırlar. Kısacası toprak, tarla, ev, kat almakla toplum içinde temayüz edecekleri inancındadırlar.⁵⁴

(51) Türkiye Odalar Birliği Ekonomik raporu, *Cumhuriyet*, 26/5/1972.

(52) Yurtdışına gidecek işçiler temel eğitimden geçirilecek, *Milliyet*, 3/1/1973.

(53) Auslaendischer Arbeitnehmer, *Erfahrungsbericht 1969*, s. 84.

(54) KAYSER, B. *Migration de main d'oeuvre et marchés de travail*, OECD, Paris 1971, s. 152-153; DESCOTRES R., *op. cit.*, s. 11.

Bu zihniyet göç eden işçiler arasındaki memnuniyetsizlikle ilgili araştırmalar yolu ile de ölçülebilir. Abadan araştırması başarısızlığın en görünür ölçeğinin beklenen kazançların sağlanamaması (% 20) ve tasarruf yapamamanın (% 18) olduğunu göstermiştir.⁵⁵ Türk işçileri, ister kırsal, ister kentsel çevreden gelsin, mutlak olarak bağımsız bir meslekî faaliyet yapma özlemini taşımaktadırlar. Daha sonraki araştırmalar bu isteğin değişmezliğini doğrulamış bulunmaktadır.⁵⁶ 1963 teki araştırma Türk işçisine imkân verildiği takdirde bir parça üzerinde başından sonuna kadar çalışmak istediğini (% 27); yine % 21 i küçük bir imalâthanede çalışmak istiyorlardı, % 12 si ise bağımsız olma dileğini taşıyordu. Bütün bu oranlar Türk işçisinin hâlâ yoğun bir biçimde endüstri öncesi alışkanlıklara bağlı olduğunu göstermektedir. Onlar insan ilişkileri ve yüz yüze karşı temasın canlı kaldığı bir çevrede çalışmayı tercih etmektedirler.⁵⁷

Aynı yoksunluk duygusu 1968 yılında yapılan kıyaslamalı bir araştırmada ortaya çıkmış bulunmaktadır.

TABLO : 13

Aşağıdaki Fikirleri Benimseyen Konuk İşçilerin Mensub Oldukları Ulusa Göre Dağılımı (Yüzde olarak)⁵⁸

Fikirler	Ortalama	İtalyan	Yunanlı	İspanyol	Türk
İşimde yeni bir şey öğrenemiyorum	50	50	30	50	56
Genellikle kendimi işimi yapmak için zorluyorum	46	37	24	52	57
Yurdumda daha hoş bir işim vardı	35	23	44	42	42
Yurdumda daha iyi bir işim vardı	32	18	22	38	44
Başkaları benim işimi horluyorlar	17	16	4	10	22

(55) ABADAN, N. op. cit., s. 213, Tablo : 225.

(56) **Yurtdışındaki Türk İşçileri ve Dönüş Eğilimleri**, İş ve İşçi Bulma Kurumu, Ankara 1971, s. 80, Tablo : 60.

(57) ABADAN, N. op. cit., sh. 80, Tablo : 60.

(58) HENTSCHEL, R., op. cit., s. 19.

1967 de Türklerin yarısından fazlası iş yerlerinde yeni hiç bir şey öğrenmedikleri kanısına varmışlardı, oysa bu soruya verilen cevap 1963 te sadece % 37 yi bulmuştur.⁵⁹ Böylece görülüyor ki sistematik bir işgücü ihracı politikası işçilerin tasavvurlarını gerçekleştiremedikleri kanısını taşımaları sebebiyle memnuniyetsizliklerini bir bakıma arttırmış bulunmaktadır.

Memnuniyetsizliklerinin en büyük kaynağı brüt ve net ücretler sistemidir. Otomatik olarak ücretleri azaltan, kapsamlı sosyal sigorta sistemini anlamamaktan ileri gelen burukluk zaman zaman kaybolmaktadır, bununla beraber işçinin toplumsal hayatla bütünleşmesi bir yerde ciddi surette engellenmektedir. Özetle, vevki göç etme kararında maddî kazanç tek amaç olmazsa iş kavramına karşı takınılan olumsuz tutum sonucunda işçinin tüm endüstrileşmiş topluma sırt çevirmesile sonuçlanmaktadır. Kısmî bir uyumun olduğu hallerde ise geçici olarak endüstride yerlerini alan işçilerin gözü yine hizmet sektöründe takılıp kalmaktadır.

3.3 Statü istikrarsızlığı

Bu sorun ancak son zamanlarda ele alınmağa başlanmıştır. Buna sebep COOLEY ve SOROKİN'e gelinceye kadar uzun bir zamandan beri tabakalaşma sorununun tek boyutlu olarak ele alınmış olmasıdır. Ancak son zamanlarda yeni bir kavram ve araştırma bütünü statü istikrarsızlığının gerginliğe yol açtığını göstermeğe başlamıştır.⁶⁰

Bu teoriye göre bireyler tatmin edilme ihtiyaçlarını gerekirse başkalarının hesabına giderirler. Bunun anlamı şudur ki, istikrarsız bir rütbe ya da statüye sahip bir kimse, kendini en yüksek statü ve rütbede tasavvur etmekte, ayrıca başkalarından da böyle bir değerlendirmede bulunmasını beklemektedir. Şukadar ki kendisile temas haline gelen köklü çıkar sahibi başkaları tam tersini yapmaktadır, yani ona en düşük statü ve rütbede imişçesine muamele etmektedir. Böyle bir durum kuşkusuz bu muameleye maruz kalanları ağır bir gerginlik altında bırakmaktadır. Sonuç olarak bu tür

(59) ABADAN, N' op. cit., s. 155, Tablo : 157.

(60) LENSKI, G. op. cit.; ayrıca bk. LENSKI, G. Status Crystallization : A Non-Vertical Dimension of Social Status and Social Participation and Social Crystallization, *American Sociological Review*, 19 ve 21 s. 405-413; 459-464;

JACKSON, Elton, «Status Consistency Ind Symptoms of Stress» *American Sociological Review*, 1962, s. 469-480.

kimseler, ortalama bireylere kıyasla, birinci grubun bağılılıkları dışında toplumsal etkileşimi hiç de çekici bulmamaktadırlar.

Bu kuramı göçmen işçilere uyguluyabilir miyiz? Bu soruya cevap vermezden önce mantıkî olarak göçmen işçilerin kendilerini konuk ülkenin vatandaşlarından daha üstün olarak saymalarına rağmen böyle değerlendirilmedikleri için psikolojik bir bunalım içine düştükleri noktasından hareket edebiliriz.

Bu nedenle herşeyden auto ve heterostereotipleri gözden geçirmede yarar vardır. Bu konuda bir miktar mukayeseli materyel elde olmakla beraber, sadece Türk işçilerine ilişkin verileri kullanacağız.

TABLO : 14

Federal Almanya'daki Türk İşçilerine Ait Seçilmiş Auto ve Heterostereotipleri (Yüzde olarak)⁶¹

Stereotipler	Auto	Hetero	Fark
Güvenilir	71	9	— 62
Çalışkan	67	17	— 80
Temiz	79	4	— 75
Misafirperver	90	28	— 62
Nazik	42	18	— 24
Mütevazi	67	30	— 37

Bu sayılar açıkça Türklerin endüstri dünyasının aradığı iki temel vasıfdan yoksun olduğunu ortaya koymaktadır : «Çalışkanlık» ve «güvenirlik», ayrıca başkaları Türk işçilerini kendilerinden daha az misafirperver olarak görmekte, çoğunluk ise bunları açıkça «pis» saymaktadır. Bütünü ile olumsuz olarak beliren bu bilanço kuşkusuz işçilerin konuk buldukları topluma karşı olumsuz tutumlarını kuvvetlendirmekte ve onların farklı muamele gördükleri hususuna besledikleri bilinçliliği arttırmaktadır.

Şukadar ki bu sorun anayurda dönen işçilerin itibarı ile ilişkin olarak ele alındığında, durum tüm anlanı ile ters dönmektedir.

(61) Heidrun KAUPEN-HAAS, *Some Problems of Integration of Foreign Workers in Cologne*, OECD, 1969, MS/M/404/294, s. 33.

Bir kısım temsilî nitelik taşımayan ayrıntılı mülâkatlar (depth interview) aşağıdaki sonuçları vermişlerdir : Ayda 400 TL kazanan genç bir Türk ücretliye yurtdışından dönen bir işçiyi tanıyıp tanımadığı sorulduğunda, genç ücretli şu karşılıkta bulundu : «Ne sa-nıyorsunuz. Böyle bir adam bana hiç yüz verir mi? Ben o beyefen-di ile hiç bir suretle boy ölçüşemem!» Bu konuda benzer şu karşı-lıklar da kaydedilmiştir : «Almanya'da birkaç yıl kaldıktan sonra hayatını tekrar işçi olarak kazanmağı düşünmek bile abestir..... Fabrikadaki bir iş, yurda dönmüş olan bir işçi toplumsal statüsü ile bağdaşmaz!».

Çelişir gibi görünür bu beyanlar açıkça gösteriyor ki, yıllık iz-ne gelen, sürekli göçmen işçi grupları statüleri ile ilişkin olarak ön-emli farklılaşmalara konu olmaktadır. Bir yandan bu grubun üyelerine herşeyden önce yabancılara karşı beslenen düşmanlık (xenophobia) sebeble farklı muamele yapılmaktadır, öte yandan kendileri de bir kez anayurda döndükten sonra sosyal açıdan nere-ye mensup oldukları hususunda kuşkulu ve kararsız bir tutum be-nimsiyorlar. Böylece göçmen işçilerin içinde buldukları istikrar-sız statü,G. LENSKİ'nin tahmin ettiği üzere,⁶² bireyleri aşırı siya-sal hareketlere doğru sürüklemiyorsa dahi, şüphesiz Türkiye'nin ta-bakalaşması üzerinde bir rol oynamaktadır. Fakat daha önemlisi, bu teorik çerçeve göçmen işçilerin önceden tahmin edilemeyen dav-ranışların, iki taraftan duydukları memnuniyetsizliği ve durmadan «daha iyi bir istikbale» yönelik arayışlarını açıklamaktadır.

SONUÇ :

Türkiye'nin iç ve dış göç hareketlerine ilişkin gittikçe kabaran bilimsel araştırma ve tahlilleri açıkça gösteriyor ki, belli başlı iç göç merkezlerinin dışgöçü teşvik açısından önemli bir görevleri vardır. Böylece ekonomik bir bunalım geçiren kırsal bölgelerden daha çok parazit bir yaşam sürdüren büyük kentlere ve nihayet işsiz kalmış göçünü emebilen ileri derece endüstrileşmiş kentler arasındaki sürekli akımın eğrisini çizmek mümkündür.

Türkiye'nin ilk büyük çaptaki dış göç dönemi (1960-65) sırasın-da, eldeki veriler bu göç hareketinin sadakatle iç göç hareketini iz-lemiş olduğunu göstermektedir. Buna karşılık ikinci dönemde yani

(62) LENSKI, G. op. cit., s. 88.

1965 den bu yana, Yugoslavya'ya benzer müdahaleci bir hükümet politikası yurtdışındaki açık işyerlerinin daha adaletli bir bölgesel dağılım şeması çerçevesinde doldurulmasını mümkün kılmıştır.

Federal Almanya'ya gelince, burada da 1960 larda Köln'de kaydedilen yoğun yığılma, yerini açık bir çok merkezliliğe bırakmıştır; buna göre gelen yabancı işçiler için birden fazla «varış limanları» belirmiştir. Böylece her ulusa ait kontenjanın değişik bir temerküz merkezi belirmiştir. Halen insangücü ihraç eden Akdeniz ülkeleri arasında birinci gelen Türkiye'nin en fazla işçi barındırdığı Alman kentleri sırasıyla Batı Berlin, Münih ve Köln olmaktadır.

Dış göç hareketi sonucu olarak yurtdışında yaşayan Türk nüfusunun başlıca özellikleri şunlardır: Çoğunluğu erkek, evli olmasına rağmen eşinden ve çocuklarından ayrı yaşayan, 25-35 yaş arasında bulunan, ortalama ilkokulun üç sınıfını bitirmiş, işçi yurdlarında ghetto'ya benzer bir yaşam sürdüren, yurttaşlarla yoğun bir dayanışma içinde bulunan, dil ve meslekî öğrenime karşı fazla ilgili olmayan buna karşılık para kazanmak ve tasarrufta bulunma eğilimi galip gelen bir topluluk. Geriye dönenler için endüstri kurumlarında çalışmayı asla geçerli göremeyen, standart bir davranış biçimi oluşmuştur. Kesin dönüş yapanlar, anayurda geldikten sonra her türlü mavi yakalı uğraşılara karşı olumsuz bir tutum beslemektedirler. Göç eden işçilerin büyük çoğunluğu dışarda buldukları sırada hemen ya da yakın bir gelecekte meslekî durumlarında bir değişiklik beklememelerine karşılık hemen hepsi malî durumlarını düzeltme ümidindedirler. Yatırım alanı olarak gayri menkul (tarla, arsa, ev, kat, dükkan) tercih ediyorlar, ya da hizmet sektöründe bağımsız bir girişime girişiyorlar.

Sosyal hareketlilik açısından dış göç hareketi şüphesiz Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısı ve tabakalaşma sistemine etki yapan, hem yukarı hem de aşağı doğru yönelen bir dikey hareketliliğe yol açmıştır. Yukarı doğru hareketlilik kendini kuşaklar arası hareketlilik biçiminde göstermektedir ve tarımsal alandan endüstrideki imalat sürecine doğru keskin bir rakas hareketine sebep olmaktadır. Türkiye'nin Federal Almanya'daki yüksek teknik bakımdan öğrenim görmüş işgücüne rağmen, aşağı doğru yönelen hareketlilik kendini herşeyden önce beyaz yakalı meslekler yerine mavi yakalı işlerin tercih edilmesi biçiminde göstermektedir. Örneğin öğretmen, büro personeli, idarî personel, satıcıların fabrika işçiliği tercih etmeleri gibi. Tarımsal toplumların hâkim bir özelliği sayılan aşağı doğru yönelmiş hareketlilik kısmen bir statü bilinçliğe,

kısmen de işten duyulan yoğun bir memnuniyetsizliğe yol açmaktadır. Yukarı doğru yönelen hareketlilik halinde ise yine ilginç bir olgu ile karşılaşmaktayız. Statü istikrarsızlığı göç eden işçinin yurtdışında ve anayurtta işgal etmiş olduğu toplumsal statüler arasındaki büyük farklılıklar, yavaş değişen sosyo-ekonomik yapılarla birlikte, müstakbel proje ve yatırım biçimleriyle ilgili karar ve tercihlerin önceden saptanmasını güçleştirmektedir.